

ГУЛЯС Інеса Антонівна

КАТЕГОРІЙНА МАТРИЦЯ АКСІОПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ

Inesa HULIAS

CATEGORY MATRIX OF AXIOPSYCHOLOGICAL DESIGN OF LIFE ACHIEVEMENTS OF A PERSONALITY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2025.01.080>

УДК: 159.923

ВСТУП

Актуальність проблемного поля дослідження зумовлена низкою аспектів, зокрема: *змінюю соціокультурного контексту* – в сучасному світі відбуваються швидкі трансформації суспільних відносин, простежується модифікація культурних цінностей, тотальна перебудова світової економіки, вдосконалення технологічних інновацій і рішень; *зростанням важливості життєвих досягнень* – у соціумі успіх часто асоціюється із досягненнями, які людина здобуває упродовж життя. У цьому зв'язку важливо розуміти, що досягнення можуть бути не лише матеріальними, але й пов'язаними з внутрішньою гармонією, особистісним розвитком і соціальними взаємодіями; *індивідуалізацією ціннісного вибору* – так чи інакше суб'єкт стикається з необхідністю обирати власні цінності, спираючись на особистісний досвід і внутрішні переконання, що, безумовно, ускладнює завдання вибудови згармонізованої системи цінностей, яка слугувала б основою для ухвалення рішень і планування життєвих цілей; *потребою в інтегрованому підході* – категорійна матриця аксіопсихологічного проєктування уможливорює інтеграцію ключових цінностей, психологічних настановлень і життєвих орієнтирів у цілісну структуру, допомагаючи не лише зрозуміти, які досягнення є значущими для людини, а й у який спосіб їх можна реалізувати шляхом

вибудовування конкретних стратегій поведінки; *практичною цінністю для освіти і психології* – розробка категорійної матриці може бути корисною в освітніх і консультативних практиках, сприяючи розвитку в суб'єкта соціальної дії, критичного мислення, рефлексії та навичок планування, необхідних для успішного виконання повсякденних завдань; і, насамкінець, *гармонізацією особистісного розвитку* – впровадження аксіопсихологічного підходу сприяє балансуванню між потребами особистості та зовнішніми вимогами суспільства, дозволяючи суб'єкту діяння досягати цілей без втрати власної психодуховної цілісності.

Дослідження окресленого поля відкриває перспективи для глибшого розуміння механізмів, які впливають на досягнення особистісних і життєвих цілей, а також буде корисним у плані розробки ефективних методик підтримки особистості у її прагненні до самореалізації та гармонійного розвитку.

Стан дослідженості наукової проблеми. В опрацюванні способів розв'язання актуального проблемного поля пошуку спираємося на: 1) теоретичні засади *аксіологічного підходу у психології*, зокрема на концепції структури цінностей, їх ролі у поведінці та ухваленні життєвих рішень особистості (М. Рокич, В. Франкл, Ш. Шварц та ін. – праці згаданих учених формують основу для аналізу ціннісних орієнтацій у контексті проєктування ковітальних досягнень), духовних і моральних цінностей у фор-

муванні особистості (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, В.А. Роменець та ін.); 2) *предмет і метод аксіопсихології особистості* [5; 9; 20]; 3) *психологію життєвого шляху* – дослідження повсякденних стратегій, які підкреслюють значення буденних цілей, впливу траєкторії самореалізації та цінностей на вибір особою життєвого шляху у форматі життєтворчості та із центруванням на ідеї суб'єктності особистості, її активної ролі у створенні власного життєвого сценарію (В.Г. Панок, С.Б. Кузікова, Л.В. Сохань, В.О. Татенко); 4) *наукове проектування у психології*, зокрема поняття-уявлення аксіопсихологічного проектування, дослідження проектної діяльності особистості, самопроектування, а також категорійних структур, передусім систематизації понять і створенні категорійних матриць (А.В. Фурман [14; 16-17]); 5) *основи вітакультурної методології*, яка є своєрідним «мостом» між культурними цінностями й особистісною самореалізацією, допомагає у визначенні й усвідомленні базових життєвих цінностей – орієнтирів у побудові особистісного проекту людини, сприяє гармонізації внутрішнього та зовнішнього; завдяки такій інтелектуально-канонічній методології суб'єкт розвиває здатність бачити власне життя як систему, де кожне з досягнень пов'язане з ширшими культурними й екзистенційними контекстами, що стимулює планування і реалізацію амбіційних, однак водночас осмислених цілей, сприяє глибшому усвідомленню свого потенціалу, стимулює рефлексію щодо сенсу життя і повсякденних виборів (А.В. Фурман і школа [3; 10; 20]) – ключового моменту в процесі аксіопсихологічного проектування; 6) *проблематику життєвих досягнень*, зокрема на моделі успішності (життєві досягнення як показник самореалізації особистості розкрито у працях А. Маслоу (самоактуалізація), К. Роджерса (гармонійна особистість) і М. Селігмана (позитивна психологія)); 7) *аксіопсихологічний підхід* як новітній напрям у психології (аксіопсихологія як міждисциплінарна течія об'єднує аксіологічний і психологічний рівні аналізу), що активно розвивається в останні десятиліття (див. [12; 13]); 8) *методологію і психологію гуманітарного пізнання* [10]. Зважаючи на сказане, існує потреба в подальшому уточненні механізмів, які поєднують цінності, життєві цілі та психологічні стратегії у єдину структурно-холістичну організованість.

Зауважимо, що, попри широке обговорення ідей проектування життєвих досягнень особистості, на сьогодні існує недостатня кількість розробок, пов'язаних із ґрунтовним аналізом та алгоритмом створення категорійних матриць, особливо за умов глобальних криз і швидких соціальних змін. Тому напрацьовані в майбутньому сучасні підходи окресленого формату мають враховувати динамічні зміни цінностей, зумовлені розвитком технологій, зростанням соціальної мобільності та гібридизацією культур.

У такий спосіб окреслена наукова проблема має достатню теоретичну базу, однак потребує подальшого вдосконалення у частині розробки методологічних інструментів, таких як категорійна матриця, для інтеграції цінностей і життєвих досягнень у цілісну модель самореалізації особистості.

Мета дослідження: створення теоретичної основи і висвітлення прикладних можливостей для розуміння, моделювання й оптимізації процесу формування та реалізації життєвих досягнень особистості шляхом інтеграції ціннісних, мотиваційних і поведінкових компонентів, що знаходять знаково-графічне відображення у вигляді к а т е г о р і й н о ї матриці.

Цільовими аспектами реалізації мети є: а) визначити взаємозв'язки ключових категорій у контексті аксіопсихологічного підходу; б) запропонувати авторську категорійну матрицю аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

Об'єктом вивчення є психологічні процеси та явища, пов'язані з формуванням і реалізацією життєвих досягнень в онтогенезі особистості. Це охоплює загальні закономірності побудови життєвих стратегій, вибору цінностей, планування ковітальних цілей і досягнення вищих ступенів персональної самореалізації за умов сучасного суспільства.

Предметом дослідження є *система категорій*, яка відображає процес аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

Гіпотезу дослідження становить припущення про те, що життєві досягнення особистості можуть бути ефективно спроектовані та реалізовані за умови мислерефлексивного використання означеної категорійної матриці як важливого інструменту її самоздійснення.

Для досягнення мети дослідження і розв'язання його завдань використано **теоретичні**

методи, а саме концептуального аналізу ключових категорій, їх змістового наповнення і взаємозв'язків, які узадали побудову матриці; системного підходу структурування поняттєво-категорійного поля у вигляді матриці, де кожна категорія є багатофункціональним компонентом єдиної системи, яка забезпечує повноту та комплексність аналізу; герменевтичного методу в прочитанні змісту і взаємозв'язків оптимального набору категорійних таксонів, розкритті їх глибини та багатоплановості; абстрагування й узагальнення у виокремленні траєкторій, засобів і механізмів аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасній аксіопсихології проблема проектування життєвих досягнень особистості набуває особливого значення, оскільки пов'язана з формуванням ціннісних орієнтацій, мотиваційної структури та стратегій самореалізації. У цьому контексті питома методологічна вага належить *категорійній матриці* як засобу структуризації й аналізу життєвих досягнень.

Загалом категорійну матрицю вважають методом дослідження або аналізу, який передбачає впорядкування низки категорій певної науки чи дисципліни для виявлення закономірностей, зв'язків і залежностей. Провідними характеристиками категорійної матриці є її структура (складається з рядків, себто об'єктів аналізу, та стовпців – категорій), категоризація (дані розподіляються за тематичними групами або критеріями), гнучкість (може містити якісні (описові) або кількісні (оцінювані) показники). Категорійну матрицю використовують у психологічних дослідженнях, зокрема для аналізу відповідей респондентів, класифікації емоцій, поведінкових патернів тощо; у форматі контент-аналізу, скажімо, для систематизації текстових, відео- й аудіоматеріалів; у маркетингових пошукуваннях – для вивчення споживчих уподобань, брендових асоціацій; у HR та коучингу з метою оцінки компетенцій персоналу та розробки індивідуальних програм розвитку.

Ідея і конструкція категорійної матриці вперше запропонована проф. А.В. Фурманом у 2001 році під час висвітлення психокультурного потенціалу української ментальності (див. [18, с. 20-29; 19, с. 21-28]). В наступні

десятиліття її структура, призначення, переваги й конструктивні можливості вдосконалювалися та розширювалися, де на сьогодні канонічними є принаймні дві категорійні матриці цього автора: теоретичної психології 2020 року [17] і вітакультурної методології 2023 [16]. При цьому структурна архітектоніка названої матриці є вельми складною, оскільки «охоплює систематику таксономічних категорій самої центральної частини матриці та її *зовнішній контур*, який, з одного боку, зверху і зліва утворюють два однаково поіменованих ланцюжки діалектичних категорій «загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне», однак різних за аспектами чи модулами розгляду багатопредметного об'єкта (метатеоретизування, методологування) засобами категорійно-рефлексивного синтезу, що знаходить відображення у їх поіменуванні як двох взаємопрониклих тематизмів-засновків, з другого – (відповідно знизу і справа) отримуються результуючі межі як синтетичний підсумок усього того, що реалізується у системних наборах категорій за горизонталлю і вертикаллю, причому за кожним із 16-ти таксонів, що також отримують узагальнювальні тематичні назви» [17, с. 22].

В контексті професійного методологування А.В. Фурмана категорійна матриця є «винятково важливим засобом методологічної діяльності й одночасно ефективним інструментом циклічно завершеного типологічного дослідження, що дає змогу висвітлювати «особливе місце і змістово-сміслові наповнення кожної задіяної категорії», при цьому виявляючи глибинні зв'язки між ними й долучаючи «одну і ту ж категорію до різних комбінацій», тобто до таксонів, а відтак виокремлювати групу таксономічних закономірностей, пов'язаних між собою узгодженістю (обопільною залежністю) властивостей та ознак за критеріями походження, сутнісного узмістовлення, структурної побудови, функціонального призначення [15, с. 182-209; 11, с. 23]. Далі вже проф. А.А. Фурман зазначає, що комбінування взаємозалежних і діалектично прониклих категорій у типологічні таксони уможливорює пояснення та опис сукупності поліпредметно осягнутих об'єктів наукового, зокрема психологічного, пізнання, а певна кількість (в автора їх 13) матрично пов'язаних типів категорійної кватерності або квінтетності відображає цілісне теоретичне уявлення дослідника, групи чи школи про ієрархічну організованість та ло-

гічні принципи розв'язання завдань як процедури типологізації раціональних знань, так і коректного застосування типологічного методу-підходу в соціогуманітарних науках [11, с. 23].

З огляду на викладену вище методологічну канву, нами створена **категорійна матриця аксіопсихологічного проектування**, яка є полівимірною моделлю, що інтегрує аксіологічні, мотиваційні, емоційно-почуттєві та когнітивні детермінанти життєвих досягнень (*рис.*). Поняття «аксіопсихологічне проектування життєздійснення особистості» визначаємо як двоєдиний синергійний процес, по-перше, ціннісно-цільового випередження (антиципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) і, по-друге, їх суб'єктно-ресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними щодо конкретних життєвих ситуацій [4, с. 141; 6].

У таксономічних засновках пропонованої категорійної матриці перебуває *принцип інтегральної суб'єктності* З.С. Карпенко [7-9], оприявнений п'ятьма рівнями життєздійснення, що позначені термінами «відносний суб'єкт», «моносуб'єкт», «полісуб'єкт», «метасуб'єкт» та «абсолютний суб'єкт» (за вертикаллю), кожен з яких, крім того, містить по чотири взаємопов'язаних таксони (за горизонталлю). Так, на рівні **відносного суб'єкта** зв'язки між складниками цього процесу слушно описати так:

– *вітальність* ⇔ *емоції і почуття*. Тут вітальність визначає енергетичний ресурс життя, що організований як емоційно-почуттєва сфера особистості. Тому чим вищий рівень вітальності, тим легше суб'єкт проживає позитивні емоції, адекватно реагує на виклики та має стійку мотивацію до дії. Актуалізована вітальність також сприяє формуванню адаптивних механізмів, які забезпечують гнучкість емоційного реагування;

– *емоції і почуття* ⇔ *стабільність*. Емоційно врівноважена особистість здатна до підтримки внутрішньої стабільності. Збалансовані емоції та глибокі почуття формують емоційну стійкість, яка запобігає деструктивним впливам зовнішніх факторів і внутрішніх чинників. Стабільність виникає як результат згармонізованого проживання почуттів, їхньої самісної регуляції та усвідомленого керування афективними станами;

– *стабільність* ⇔ *психологічне благополуччя*. Внутрішня стабільність становить передумову психологічного благополуччя, яке

охоплює відчуття гармонії, задоволеності життям, упевненості у власних силах і можливостях. Стабільна особистість має стійке позитивне ставлення до життя, ефективно вирішує проблеми та розвиває конструктивні життєствердні стратегії вчинення;

– *психологічне благополуччя* ⇔ *упредметнена екстеріоризація*. Психологічне благополуччя створює надійне підґрунтя для активної реалізації особистісних і ціннісних орієнтирів людини у зовнішньому світі. Упредметнена екстеріоризація означає втілення внутрішніх смислів, переконань і життєвих досягнень у конкретні дії, проекти, творчість або соціально продуктивну діяльність. І чим вище рівень благополуччя, тим ефективніше особистість реалізує себе в конкретному суспільстві.

Отже, кожен складник окресленого взаємозв'язку послідовно впливає на суміжний, формуючи цілісну систему аксіопсихологічного розвитку особистості в осередді її життєвих досягнень.

Взаємозв'язки між організованостями і деталями аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості на рівні **моносуб'єкта** формують цілісну систему її самопроектування та самореалізації у таких координатах:

– *саморегуляція* ⇔ *ефективність саморозвитку*. Саморегуляція – це базова здатність особистості свідомо керувати власними емоціями, думками та поведінкою для досягнення цілей, що діє як механізм забезпечення злагоженості внутрішніх процесів та ефективного перебігу якісних змін розвитку;

– *ефективність саморозвитку* ⇔ *внутрішній локус контролю*. Перший складник безпосередньо залежить від рівня саморегуляції, оскільки контроль над внутрішніми станами дозволяє особистості раціонально використовувати ресурси й адаптуватися до змін. Висока ефективність саморозвитку (у термінології А. Бандури – *самоефективність*) сприяє поступовому набуттю нових компетентностей і зміцненню особистісного потенціалу (див. [1]).

– *внутрішній локус контролю* ⇔ *цінності освоєння предметних діяльностей*. У цій дихотомії внутрішній локус контролю становить усвідомлення особою власної відповідальності за життєві досягнення, що підсилює як її саморегуляцію, так і ефективність саморозвитку. Вона вірить, що її зусилля визначають успіх, який мотивує до активного освоєння нових сфер діяльності;

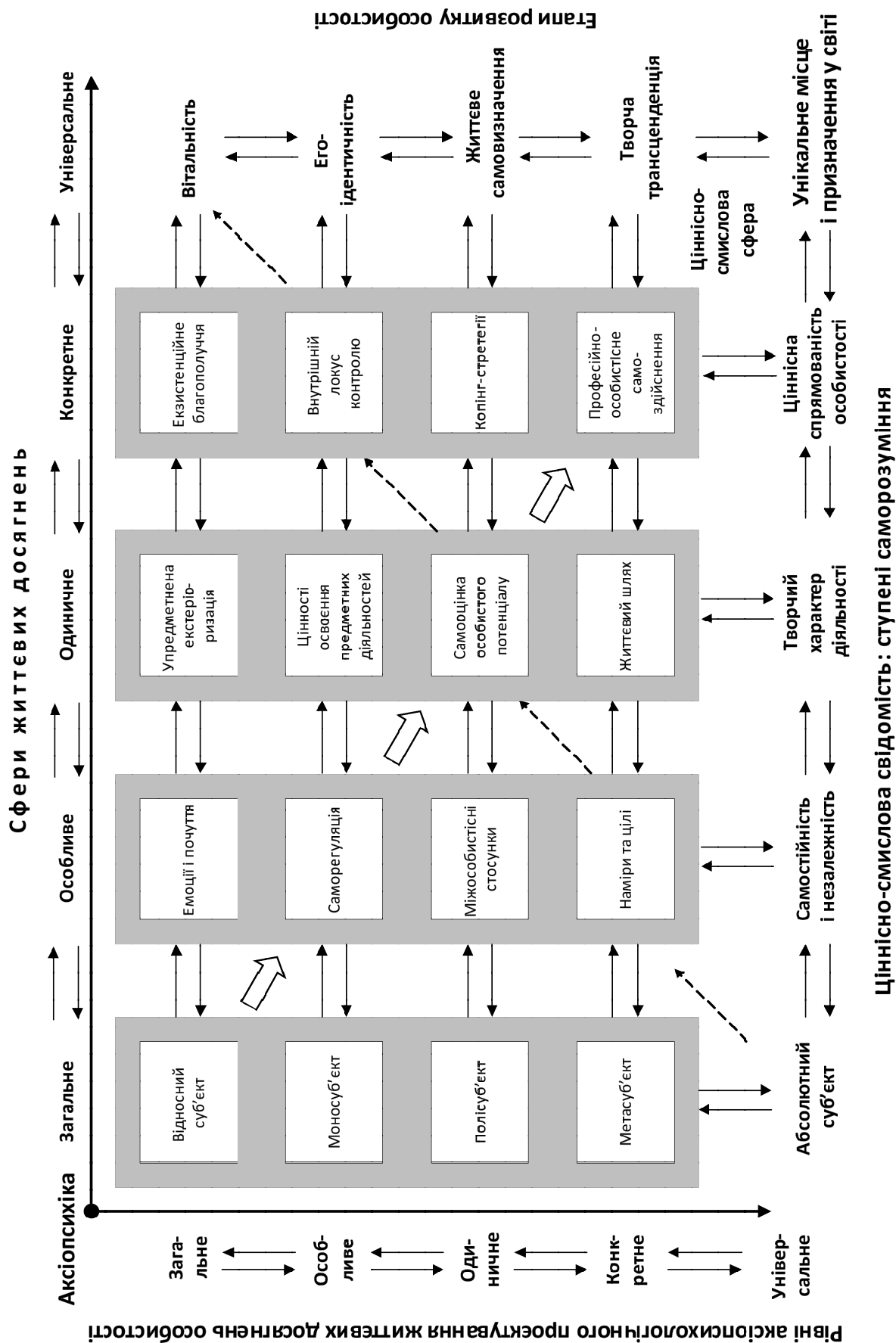

Рис.

Категорійна матриця взаємозв'язку складників аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості
(автор І.А. Гуляєв, створено 30.01.2025 р., друкується вперше)

– *цінності освоєння предметних діяльностей* ⇔ *становлення Его-ідентичності*. В аналізованому взаємозв'язку цінності привласнення предметних діяльностей формуються у процесі саморозвитку і залежать од персонального внутрішнього локусу контролю. Якщо особистість вважає, що її дії мають значення, то вона надаватиме виняткової вагомості діяльностям, які сприяють її професійному і самісному зростанню. Становлення Его-ідентичності є інтегративним процесом, який підсумовує систему аксіопсихологічного проектування. Его-ідентичність формується через узгодження власних цінностей, успішне опанування предметних діяльностей і стабільну саморегуляцію, врешті-решт забезпечує внутрішню цілісність особистості та визначає стратегічний напрям її життєвих досягнень.

Відтак саморегуляція особистістю власного життєвого процесу узаasadнює розитковий перебіг актів самоефективності, котрі посилюються через внутрішній локус контролю. Це сприяє формуванню цінностей освоєння предметних діяльностей, що й зумовлює становлення Его-ідентичності як завершального етапу самопроектування життєвих досягнень.

Рівень *полісуб'єкта* базується на синергії кількох ключових складників, які визначають способи взаємодії людини зі світом, її розвиток і самореалізацію. Системні зв'язки між основними компонентами тут такі:

– *копінг-стратегії* ⇔ *адекватна самооцінка особистісного потенціалу*. Стратегії подолання допомагають людині адаптуватися до стресових ситуацій і виходити з труднощів. Вибір ефективних копінг-механізмів сприяє формуванню більш об'єктивного уявлення про власні можливості, сильні та слабкі сторони, що впливає на рівень адекватності самооцінки;

– *адекватна самооцінка особистісного потенціалу* ⇔ *самовдосконалення*. Коли людина реалістично оцінює свої здібності та ресурси, то має змогу визначити найкращі напрямки для власного психодуховного розвитку. Адекватна самооцінка допомагає уникнути як знижених очікувань, які призводять до самосаботажу, так і надто завищених, що можуть спричинити розчарування. Тому вона становить важливу передумову цілеспрямованого самовдосконалення особистості;

– *самовдосконалення* ⇔ *міжособистісні стосунки*. Особистісне зростання впливає на якість комунікації та соціальної взаємодії. Суб'єкт, який прагне до самовдосконалення,

більш усвідомлено вибудовує відносини з навколишніми, має розвинену емоційну регуляцію та вміє вирішувати конфлікти, що згармонізовує міжособистісне контактування, передусім спілкування;

– *міжособистісні стосунки* ⇔ *життєве самовизначення*. Соціальне довкілля, скажімо підтримка чи взаємодія з іншими, відіграє ключову роль у процесі самовизначення. Через соціальну рефлексію особа формує свою ідентичність, цінності та бачення життєвої мети. Взаємостосунки допомагають віднайти власне місце у суспільстві й ухвалити стратегічні рішення щодо напрямку та змістовлень життєвого шляху.

Окремо зауважимо, що існує також доволі сильна кореляція між компонентами *життєве самовизначення* і *копінг-стратегії*. Усвідомлене буденне самовизначення дає суб'єкту впевненість у своїх рішеннях і сенсах, що впливає на вибір копінг-стратегій. Людина, яка має чітке уявлення про свої цілі, схильна до використання продуктивних стратегій подолання труднощів, зокрема активного вирішення проблем, рефлексії, соціальної підтримки тощо. Названі складники утворюють циклічну взаємодію: копінг-стратегії сприяють адекватній самооцінці, котра мотивує до самовдосконалення, яке поліпшує міжособистісні стосунки, що, своєю чергою, допомагає особистості визначитися у житті, вибираючи тим самим і нові ефективні стратегії подолання.

Досліджуваний феномен на рівні *мета-суб'єкта* виправдано розглядати як систему взаємопов'язаних процесів, що визначають розвиток особистості у просторі її життєвої самореалізації. Ключові складники та їх взаємозв'язки також характеризуються четвірністю:

– *життєвий шлях* ⇔ *наміри та цілі*. Перший складник у цьому поєднанні є засадничою онтологічною рамкою, у межах якої розгортається особистісне становлення та соціальні досягнення. У психології його визначають сукупністю подій, рішень і досвіду, що формують уявлення про власне минуле, теперішнє та майбутнє. Життєвий шлях структурується крізь призму системи намірів і цілей, що унапрямують особистість у її розвитку;

– *наміри та цілі* ⇔ *потребо-мотиваційний вектор соціальної поведінки*. Іntenції та мета (цілі) – це свідомі орієнтири особистості, які спрямовують її активність, конкретизують життєвий шлях і забезпечують його цілеспрямованість, перетворюючи хаотичний плин

подій у структурований процес розиткового екзистенціювання. Наміри формуються під впливом потреб і мотивації, які зумовлюють вибір способів і засобів досягнення цілей;

– *потребо-мотиваційний вектор соціальної поведінки* ⇔ *творча трансценденція*. Мотиваційний напрям ковітальної поведінки визначає причини та рушійні сили активності особистості у суспільному доккілі, узгоджує життєвий шлях з намірами та цілями, спираючись на систему цінностей і прагнень, що стимулюють до дії. Мотивація, крім того, здатна виходити за межі утилітарних потреб і перетворюватися на творчу активність, зорганізовану у вигляді евристичного осяяння, інноваційного вчинення чи художнього самовираження;

– *творча трансценденція* ⇔ *професійно-особистісне самоздійснення*. Творча трансценденція – це вихід за межі особистих і соціальних обмежень, саморозвиток через творчу самореалізацію і на граничних рівнях духовного переображення – це натхнення екзистенціювання особистості як творчого акту (М.О. Бердяєв [2]). Така трансценденція є рушієм пошуково-інноваційної активності та ключовий момент-чинник перетворення намірів у конкретні вчинкові досягнення. У будь-якому разі творчий вихід за межі стандартних рішень сприяє глибшому професійному й особистісному розвитку. І взагалі, професійно-особистісне самоздійснення взаємопов'язане із життєвим шляхом людини як суб'єкта, адже досягнення в обраній сфері суспільного практикування формують якість і продуктивність цього шляху, його змістовність і персональне відчуття самореалізації.

Рівень *абсолютного суб'єкта* категорійної матриці утворюють такі складники та зв'язки між ними:

– *ціннісна спрямованість особистості* ⇔ *творчий характер діяльності*. Фундамент ціннісних орієнтацій особистості – це базис, на якому вибудовується вся система життєвих узаasadнень людини. Саме вона визначає, що є важливим, що має значення і що формує внутрішній компас, який спрямовує усі подальші дії суб'єкта. Якраз установки ціннісно-смилового вивершування стають рушієм для розвитку творчості, дозволяють особі формувати уявлення про своє місце у світі та проектувати й утверджувати у повсякденні власну професійну стратегію. Вони задають критерії, за якими оцінюється значущість досягнень, і є

основою для подальшої самобутньої автономії в ухваленні рішень. Актуалізована креативність урешті-решт й допомагає реалізувати ціннісні установки в унікальних рішеннях, нестандартному мисленні й особистих ініціативах;

– *творчий характер діяльності* ⇔ *самостійність і незалежність*. Творчість передбачає вихід за формат шаблонів, що потребує незалежного, фахово компетентного мислення і здатності до самостійних рішень. Самодостатня особистість не боїться експериментувати, ризикувати, брати на себе відповідальність за свої ідеї, діяльність, учинки. Персональна незалежність, окрім того, допомагає уникати впливу зовнішніх маніпуляцій і залишатися вірним власним цінностям у вмотивованій творчій праці;

– *самостійність і незалежність* ⇔ *унікальне місце і призначення у світі*. Ці особистісні риси-якості необхідні для того, щоб вільно й автентично реалізувати власні цінності, мрії і творчий потенціал. Самостійність дає змогу ухвалювати рішення, причому попри зовнішній тиск чи стереотипи, а незалежність забезпечує простір для вільного розвитку індивідуальних ідей, намірів, бажань, стає умовою для продуктивного творчого пошуку. І це закономірно, адже лише автономна досконала діяльність може призвести до справжніх інноваційних рішень і виявлення власного Я. У такий спосіб особистісна незалежність формує фундамент, на якому з'являється можливість плекати унікальний життєвий шлях. Осмислення власної ролі у світі утверджує самісно стійке почуття ідентичності та внутрішньої гармонії;

– *унікальне місце і призначення у світі* ⇔ *професійна самореалізація, досягнення акме*. Взаємодія внутрішніх цінностей, творчості і самісної незалежності особистості сприяє усвідомленню нею власної неповторності та місії у житті. Це дозволяє їй чітко визначити набір своїх ролей у суспільстві і розвивати власний психодуховний потенціал відповідно до високих ідеалів та етичних норм. Таке відчуття «своїх справ» надихає на подальші звершення, інтегруючи внутрішні ресурси із зовнішніми можливостями. Водночас розуміння персональної унікальності стимулює постійне вдосконалення і пошук нових екзистенційних горизонтів ось-буттєвості, що становить важливу умову для професійного зростання. Компонент *досягнення акме* є конкретною ре-

алізацією усіх попередніх складових у професійному просторі, вершиною розвитку особистості, коли її внутрішня ціннісна спрямованість, творчий підхід до справи, а також здобута самостійність та усвідомлення свого призначення знаходять вираз у висококомпетентній фаховій діяльності. Тоді професійна самореалізація стає як результатом, так і подальшим стимулом для психокультурного зростання, тому що кожне нове досягнення відкриває додаткові можливості для вдосконалення власного життєреалізаційного потенціалу.

Втілення у повсякдення кожного рівня життєздійснення особистості відображено на матриці через відповідні *механізми* аксіопсихологічного проектування (*за вертикаллю*):

1) упредметнену екстеріоризацію (онтогенетичне розгортання) успадкованих потреб-інтенцій особи чоловічої чи жіночої статі (рівень відносного суб'єкта – людського організму);

2) становлення Его-ідентичності (механізм самоідентифікації) у процесі первинної соціалізації в контактних групах (рівень моно-суб'єкта), де самоідентифікація становить результат контамінації факторів статі (гендеру) та віку;

3) життєве самовизначення, узадане на інтеріоризованих суспільних цінностях і моральних нормах (рівень полісуб'єкта), де фактор вікового розвитку домінує над впливом статеворольової поведінки;

4) професійно-особистісне самоздійснення як результат контамінації та взаємного спричинення факторів віку і професійної ідентичності, а фактор статі присутній латентно, у своєму «знятому» вигляді (рівень метасуб'єкта), адже створення сім'ї та відтворення себе в нащадках неподільно пов'язані з цим етапом аксіопсихологічного проектування життєздійснення (на попередньому рівні суб'єктності цей зв'язок менш очевидний);

5) професійна самореалізація, досягнення акме (рівень абсолютного суб'єкта) як наймасштабніше втілення сутнісних сил людини універсальної, де особистість розглядається як здійснений проєкт самої себе.

Бінарне задіяння координатних осей – горизонтальної та вертикальної – і п'яти діалектичних категорій «загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне» утворюють категорійний лад виконаного нами дослідження.

Отже, окреслені складники категоризуються й у такий спосіб інтегруються у єдину систему, завдяки якій особистість перетворюється на активного творця власного життя, здатного не лише досягати акме у професійній діяльності, а й постійно оновлювати свої ресурси та ковітальні спроможності. А це означає, що аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень особистості є складним, багатограним процесом, де кожен компонент – від вітальності до вершини професійної реалізації – взаємодіє і доповнює інші, створюючи гармонійну систему її самореалізації.

А.В. Фурман, аргументовано спираючись на принципи вітакультурного, типологічного, таксономічного, системомислєдіяльнісного і циклічно-вчинкового підходів, висвітлює та описує п'ять переваг і відповідних їм таких ф у н к ц і й категорійної матриці: структурно-системна, логіко-пізнавальна, організаційно-синтезувальна, мислекомунікаційна, інструментально-методологічна [17, с. 22-29]. Конкретизуючи дану методологічну концепцію, новостворена нами чинна категорійна матриця виконує низку функцій, зокрема: *систематизаційну* – забезпечує впорядкування аксіопсихологічних чинників життєвих досягнень особистості, дозволяючи структурувати ціннісні орієнтації, мотиваційні пріоритети й особистісні ресурси; *прогностичну* – постає методологічним інструментом прогнозування особистісного розвитку, сприяючи визначенню ймовірних сценаріїв досягнень з урахуванням аксіологічних домінант; *орієнтаційну* – слугує засобом усвідомленого конструювання життєвих цілей, допомагаючи особистості співвідносити власні досягнення з персональними цінностями, соціальними очікуваннями й етичними нормами; *рефлексивну* – сприяє самоаналізу та корекції життєвої траєкторії, даючи змогу оцінювати відповідність реальних досягнень ціннісним орієнтирам і встановлювати баланс між різними сферами самореалізації; *мотиваційно-регулятивну* – забезпечує формування стійких мотиваційних настанов через інтеграцію аксіопсихологічних компонентів у процес ухвалення рішень, планування діяльності та подолання життєвих труднощів; *конструктивно-розвивальну* – сприяє побудові особистісно значущих стратегій розвитку, узгоджених із внутрішніми цінностями та зовнішніми умовами, що оптимізує перебіг процесів самореалізації; *інструментальну* – створює методологічні засади для психодіаг-

ностики, психокорекції та психотренінгових методик, орієнтованих на оптимізацію процесів життєвого проектування і підвищення ефективності психосоціальних досягнень окремої особи.

Таким чином, категорійна матриця аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості є поліфункціональним інструментом, який забезпечує комплексний підхід до дослідження, прогнозування й оптимізації психокультурного розвитку на основі задіяння наявних ресурсів ціннісно-сислової регуляції.

ВИСНОВКИ

1. Аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень ґрунтується на синтезі ціннісних (аксіологічних) і психологічних компонентів. Вперше запропонована категорійна матриця уможливорює інтеграцію різних аспектів особистісного розвитку – від самоідентифікації й усвідомлення внутрішніх цінностей до формування конкретних стратегій поведінки та діяльності для досягнення життєвих цілей.

2. Завдяки матриці вдалося структурувати процес проектування досягнень через взаємозв'язки окремих категорійних засобів – цінностей, мотивації, когнітивних та емоційних аспектів тощо, що сприяє глибшому розумінню того, як кожен зі складників взаємодіє і впливає на загальну динаміку аксіогенезу особистості.

3. Ефективність життєвих досягнень людини визначають не лише окремі фактори, а їхня динамічна взаємодія. Взаємопроникнення внутрішніх цінностей і психосоціальних ресурсів створює сприятливе довкілля для самореалізації та досягнення особистістю поставлених цілей.

4. Розроблена категорійна матриця має вагомe прикладне значення. Її можна застосовувати як діагностичний і корекційний інструмент у сфері психологічного консультування, коучингу та реалізації освітніх програм, допомагаючи окреслити персональні орієнтири розвитку особистості та визначити оптимальні способи втілення у життя її найкращого людського потенціалу.

5. Отримані результати відкривають нові можливості для емпіричного вивчення взаємозв'язків між аксіологічними та психологічними аспектами особистісного зростання. Подальші дослідження можуть сприяти уточненню авторської теоретичної моделі й адаптації її для різних соціокультурних контекстів.

6. У цілому підтверджена важливість міждисциплінарного підходу, який поєднує знання із психології, аксіології та системодіяльнісного аналізу, що уможливорює створення комплексної картини життєвих досягнень особистості та упрозорює алгоритм розробки ефективних стратегій для їх утілення.

7. Обстоювана категорійна матриця аксіопсихологічного проектування є інноваційним методологічним інструментом, який не лише пояснює закономірності формування життєвих досягнень, але й відкриває нові горизонти для практичного застосування у сфері особистісного розвитку. Її використання сприятиме більш свідомому та збалансованому підходу до персональної самореалізації, що у перспективі може стати основою для розробки адаптивних програм підтримки особистісного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандура А. Механізм самоефективності у людському функціонуванні. *Психологія і суспільство*. 2024. №2. С. 63-94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.063>
2. Бердяєв М.О. Особистість як творчий акт. *Психологія і суспільство*. 2024. №1. С. 16-48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.016>
3. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
4. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень особистості: монографія. Київ: Людмила, 2020. 448 с.
5. Гуляс І.А. Аксіопсихологія: навч. посібн. Київ: Людмила, 2023. 252 с.
6. Гуляс І.А. Концепція аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості. *Психологія і суспільство*. 2020. № 4. С. 70-96. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.070>
7. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості: монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 720 с.
8. Карпенко З.С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проєкт. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В.О. Татенка. Київ: Либідь, 2006. С. 157-175.
9. Карпенко З. Предмет і метод аксіопсихології особистості. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 35-62.
10. Методологія і психологія гуманітарного пізнання: колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
11. Фурман А.А. Методологія психологічного пізнання смислоттєвої сфери особистості. *Психологія і суспільство*. 2020. № 1. С. 5-34. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.005>
12. Фурман А.А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: монографія. Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 312 с.

13. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с.

14. Фурман А.В. Архітектоніка теорії діяльності: рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування. *Психологія і суспільство*. 2022. № 1. С. 7-94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.007>

15. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.

16. Фурман А.В. Категорійна матриця вітакультурної методології: від мислевчинення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 6-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.006>

17. Фурман А.В. Категорійна матриця теоретичної психології. *Психологія і суспільство*. 2020. №2. С. 13-51. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.013>

18. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 2-е наук. вид. Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. 168 с.

19. Фурман А.В. Українська ментальність та її культурно-психологічні координати. *Психологія і суспільство*. 2001. №1. С. 6-73.

20. Furman Anatolii V., Furman Anatolii A., Furman Oksana. Object and subject of axiopsychology of personality: sources and prerequisites for the emergence. *Наука і освіта*. 2024. № 3. С. 114-128. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-3-16>

REFERENCES

1. Bandura, A. (2024). Mekhanizm samoefektyvnosti u lyuds'komu funktsionuvanni [Self-efficacy mechanism in human agency]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 63-94 [in Ukrainian].

2. Berdiayev, M.O. (2024). Osobystist' yak tvorchyi akt [Personality as a creative act]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 16-48 [in Ukrainian].

3. Furman, A.V. & Furman, O.Y. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Vitakultura metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoï shkoly profesora A.V. Furmana [Viticulural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's Scientific School]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

4. Hulyas, I.A. (2020). Aksiopsykholohichne proyektuvannya zhyttyevykh dosyahnenn osobystosti [Axiopsychological design of a person's life achievements]. Kyiv: Liudmyla [in Ukrainian].

5. Hulyas, I.A. (2023). Aksiopsykholohiya: navch. posibn. [Axiopsychologi: study guide]. Kyiv: Liudmyla [in Ukrainian].

6. Hulyas, I.A. (2020). Kontsepsiia aksiopsykholohichnoho proyektuvannya zhyttyevykh dosyahnenn osobystosti [The concept of axio-psychological design of life achievements of the individual]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 70-96. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.070> [in Ukrainian].

7. Karpenko, Z.S. (2018). Aksiolohichna psykhologhiia osobystosti [Axiological personality psychology]. IvanoFrankivsk [in Ukrainian].

8. Karpenko, Z.S. (2006). Kartohrafiya intehral noyi sub yektnosti: post-postmodernistskyi proyekt [Cartography

of integral subjectivity: a post-postmodernist project]. *Lyudyna. Sub yekt. Vchynok: Filosofs ko-psykhologichni studiï – Man. Subject. Deed: Philosophical and psychological studies* / edited by V.O. Tatenko. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

9. Karpenko, Z. (2008). Predmet i metod aksiopsykholohii osobystosti. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 35-62 [in Ukrainian].

10. Furman, A.V. & Furman, O.Y. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Metodolohiia i psykhologhiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoï shkoly profesora A.V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

11. Furman, A.A. (2020). Metodolohiia psykhologichnoho piznannia smyslozhyttievoï sfery osobystosti [Methodology of psychological cognition of the meaningful sphere of personality]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 5-34. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.005> [in Ukrainian].

12. Furman, A.A. (2016). Psykhologhiia osobystosti: tsinnisnoorientatsiinyi vymir [Personality psychology: value-orientation dimension]. Odesa: ONPU; Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

13. Furman, A.A. (2017). Psykhologhiia smylozhyttievoho rozvytku osobystosti [Psychology of the meaning-life personality development]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

14. Furman, A.V. (2022). Arkhitektonika teorii diialnosti: refleksyvno-vchynkovyi stsenarii metametodolohuvannya [Architecture of the theory of activity: a reflexive-action scenario of meta-methodologization]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 7-94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.007> [in Ukrainian].

15. Furman, A.V. (2016). Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannya [The idea and content of professional methodology]. Ternopil [in Ukrainian].

16. Furman, A.V. (2023). Katehoriina matrytsia vitakulturnoi metodolohii: vid myslevchynennia do kanonu [Categorical matrix of vitacultural methodology: from thinking to canon.]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 6-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.006> [in Ukrainian].

17. Furman, A.V. (2020). Katehoriina matrytsia teoretychnoi psykhologhii [Categorical matrix of theoretical psychology]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 13-51 [in Ukrainian].

18. Furman, A.V. (2011). Psykhokul'tura ukrains'koi mental'nosti [Psychoculture of the Ukrainian mentality]. Ternopil: Ekonomichna dumka. 168 p. [in Ukrainian].

19. Furman, A.V. (2001). Ukrains'ka mental'nist' ta yiyi kyl'turno-psykhologichni koordynaty [Ukrainian mentality and its cultural and psychological coordinates]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 9-73 [in Ukrainian].

20. Furman Anatolii V., Furma Anatolii A., Furman Oksana. (2024). Object and subject of axiopsychology of personality: sources and prerequisites for the emergence. *Nauka i osvita – Science and education*, 3, 114-128. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-3-16> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

ГУЛЯС Інеса Антонівна.**Категорійна матриця аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.**

Представлено інноваційний підхід до аналізу й оптимізації процесу особистісного розвитку через інтеграцію аксіологічних і психологічних складників. Провідна ідея дослідження полягає в тому, що життєві досягнення формуються шляхом синтезу внутрішніх цінностей, мотиваційних, когнітивних та емоційних узмістовлень, які динамічно взаємодіють між собою. З допомогою новоствореної категорійної матриці структуровано процес проектування досягнень, що дозволило окреслити зв'язки між окремими категорійними засобами, зокрема самоідентифікацією, усвідомленням внутрішніх цінностей, мотивацією, емоційним тлом. Застосовано системодіяльний підхід, який сприяє більш глибокому розумінню того, як кожен з таксонів впливає на загальну динаміку особистісного зростання і самореалізації. Практична значущість категорійної матриці пов'язана із її застосуванням як діагностичного та корекційного інструменту у сферах психологічного консультування, коучингу та освітніх програм, а також як надійного системотвірного засобу визначення персональних орієнтирів розвитку особистості; крім того вона дає змогу окреслити оптимальні стратегії для реалізації її найкращого психодуховного потенціалу, що є ключовим для підтримки збалансованої самореалізації. Отримані результати відкривають нові можливості для проведення емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення взаємних кореляцій між аксіологічними та психологічними аспектами особистісного зростання. Подальше розширення й адаптація описаної моделі-матриці до різних соціокультурних контекстів може значно підвищити її універсальність та ефективність як інструменту мислевчинення. Підкреслено важливість міждисциплінарного підходу, в якому об'єднано знання з аксіології, психології, системного і методологічного видів аналізу. Обстоюваний підхід уможливило створення комплексної картини життєвих досягнень особистості і надає у розпорядження дослідника дієві поняттєво-категорійні засоби для розробки ефективних стратегій і тактик їх правдешнього здійснення. Доведено, що презентована категорійна матриця не лише роз'яснює дію механізмів формування життєвих досягнень, але й відкриває нові горизонти для практичного застосування у сфері особистісного розвитку, що сприятиме збалансованому та розширеному свідомісному погляду на розвиткове функціонування самореалізації. У перспективі все це спричинить розробку адаптивних програм підтримки особистісного зростання осіб різних вікових категорій.

Ключові слова: аксіопсихіка, аксіопсихологічне проектування, життєве досягнення, категорійна матриця, професійне методологування, принцип інтегральної суб'єктності, життєздійснення, діалектичні категорії, механізми проектування, функції категорійної матриці, особистість.

ANNOTATION

Inesa HULLAS.**Category matrix of axiopsychological design of life achievements of a personality.**

An innovative approach to the analysis and optimisation of the process of personal development through the integration of axiological and psychological components is presented. The main idea of the study is that life achievements are formed through the synthesis of internal values and motivational, cognitive and emotional aspects that dynamically interact with each other. Using the developed categorical matrix, the author structured the process of designing achievements, which allowed outlining the connections between individual categories, in particular, self-identification, awareness of internal values, motivation, and emotional background. A systemic approach was applied, which contributes to a deeper understanding of how each of the taxa affects the overall dynamics of personal growth and self-realisation. The practical significance of the categorical matrix lies in its use as a diagnostic and corrective tool in the areas of psychological counselling, coaching, and educational programmes. The use of this model makes it possible to determine personal development guidelines and outline optimal strategies for realising potential, which is key to supporting balanced self-realisation. The results obtained open up new opportunities for conducting empirical research aimed at studying the mutual correlations between the axiological and psychological aspects of personal growth. Further expansion and adaptation of the described matrix model to various sociocultural contexts can significantly increase its versatility and effectiveness. The importance of an interdisciplinary approach, which combines knowledge from axiology, psychology, and systems analysis, is emphasised. The specified approach makes it possible to create a comprehensive picture of a persons life achievements and develop effective strategies for their achievement. The presented categorical matrix is an innovative tool that not only explains the mechanisms of forming life achievements but also opens up new horizons for practical application in the field of personal development. Its implementation will promote a balanced and more conscious approach to self-realisation, which in the future may become a springboard for the development of adaptive programmes to support personal growth.

Keywords: *axiopsychica, axiopsychological design, life achievement, categorical matrix, professional methodology, principle of integral subjectivity, life fulfilment, dialectical categories, mechanisms of design, functions of the categorical matrix, personality.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Галина РАДЧУК,
д. психол. н., проф. Анатолій А. ФУРМАН.**

Надійшла до редакції 03.02.2025.**Підписана до друку 21.02.2025.**

Бібліографічний опис для цитування:

Гуляс І.А. Категорійна матриця аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості. Психологія і суспільство. 2025. № 1. С. 80-90.
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2025.01.080>